

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

9/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/9 (4) - 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2024

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafuz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy

maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo‘limi psixologik xizmat boshlig‘i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po‘latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti;

SodiqovaShohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo‘tayeov Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro‘yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo‘yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Насретдинова Дилфуза Мухаммадиновна</i> ЖЕНЩИНЫ ТАТАРКИ В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНА	13-19
<i>Хужаниязов Уктам Ешбаевич</i> ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ АКАДЕМИК МУСИҚАЛИ ТЕАТРИ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА	20-25
<i>Saidaxmatov Sharifbek Toshpo'latovich</i> SURXONDARYO VA QASHQADARYO VILOYATLARIDA DEMOGRAFIK O'ZGARISHLAR, AHOLI BANDLIGI VA MIGRATSIYA JARAYONLARI	26-32
<i>Yakubov O'tkir Shermamatovich</i> XX ASRNING UCHINCHI CHORAGIDAGI IQTISODIY, IJTIMOY O'ZGARISHLAR VA ULARNING DEMOGRAFIK JARAYONLARGA TA'SIRI	33-37
<i>Саидбобоева Гулзора Нематжоновна</i> ЎРТА ОСИЁ ЭНЕРГЕТИКАРИНИНГ I СЪЕЗДИ ХУСУСИДА	38-43
<i>Muminov Orifxuja</i> QIZILQUMNING LANDSHAFTI VA TARIXIY GEOLOGIYASI	44-49
<i>Avalova Gulshod Murodullayevna</i> HOJI BEKTOSH VALI – MUTASAVVUF FAYLASUF. HOJI BEKTOSH VALI MAJMUASI: TARIXI VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI	50-55
<i>Айтмуратова Жаньлсын Жалгасовна, Жамалов Нурлан Юсупович</i> БУЮК АЛЛОМАЛАРИМИЗНИНГ МЕРОСИНИ ЎРГАНИШ АСОСИЙ ВАЗИФАМИЗ	56-61
<i>Qurbonova Marg'uba</i> TIL SOHASIDAGI O'ZBEKISTON HUKUMATI SIYOSATI, O'ZBEK TILINING DAVLAT TILI SIFATIDAGI NUFUZINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI	62-68
<i>Shoto'rayeva Sitora Xudoyberdi qizi</i> BUXORO XONLIGIDA TOJIDDIN HASANHOJANING TUTGAN O'RNI VA IJTIMOY FAOLIYATI	69-72
<i>Убайдуллаева Моҳисадаф Суннатилла қизи</i> ҚЎҒИРЧОҚ ЎЙИН ЭНГ ҚАДИМГИ НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС СИФАТИДА	73-76
<i>Xoliqulov Rustam Sharipovich</i> YANGI O'ZBEKISTONDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH SOHASIDAGI AMALGA OSHIRILAYOTGAN CHORA-TADBIRLAR	77-82
<i>Fayziyev Farrux Uktamovich</i> IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR O'RTASIDA O'TKAZILADIGAN XALQARO SPORT MUSOBAQALARINING RIVOJLANISH TARIXI	83-90
<i>Азаматова Гулмира Байирбековна</i> МЕҲНАТ МИГРАНТЛАРИНИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ	91-96

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna, Abduvohidov Behzod</i> ISHBILARMONLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI O'RNI	97-107
<i>Абдуллаев Алтинбек Янгибаевич, Холиёров Парда Саъдуллаевич</i> КОРХОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	108-124
<i>Payazov Murod Maksudovich</i> “O'ZBEKISTON TEMIR YO'LLARI” AJDA YO'LOVCHI TASHISH TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH DAVR TALABI	125-131
<i>Юнусов Бегенч Мавланбердиевич</i> ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ РИВОЖЛАНИШИНИ БАШОРАТЛАШ, УЛАРНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	132-143
<i>Qo'chqarov Baxtiyor Hoshimjanovich, Sayitbaev Shermirza Datkamirzaevich</i> KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI AYLANMA VOSITALARINI SHAKLLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	144-151
<i>Мадрахимов Кахрамон Эгамберганиевич</i> МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТНИНГ СТРАТЕГИК УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ	152-161
<i>Palvaniyazov Anvar Amatovich</i> МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЙОТИГА ХОРИЙИY INVESTITSIYALARNI JALB ETISHDA INVESTITSION SIYOSATNING AHAMIYATI	162-165
<i>Raximbayev Akmal Azatboyevich</i> HUDUDLARDA SANOAT AGLOMERATSIYALARINI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA ХОРИЙИY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH	166-172
<i>Rahmanova Rushana</i> O'ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJI VA KADRLAR TAYYORLASHDAGI MUAMMOLAR	173-178
<i>Hayrullayev Shaxram Yunus o'g'li</i> SAMARQAND VILOYATIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA DINAMIKASI	179-186
<i>Qodirov Bahodir Tursunovich</i> “QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARI”NING O'ZBEKISTON IJTIMOIIY-IQTISODIY TARAQQIYOTIDAGI O'RNI	187-192
<i>Bekjanov Dilmurad Yuldashovich, G'oyibnazarov Muxammad Xamidbekovich</i> LIZING MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI MARKETING STRATEGIYALARINING AHAMIYATI	193-199
<i>Masharipova Durdona</i> RAQAMLI PLATFORMALARNING GLOBAL TASHQI SAVDOGA TA'SIRI: IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR	200-206
<i>Нурмухамедова Барно Исмаиловна, Урунова Гульнара Чарикулиевна</i> ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИНИЦИАТИВНОГО БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	207-213

Xidirova Marg'uba Rustamovna, Zakirov Asilbek Adilovich
 KORPORATIV BOSHQARUV MEKANIZMLARI ORQALI AKSIYADORLIK JAMIYATINING
 RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH 214-218

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Ismoilov Maxamadixon
 TALABALARDA FALSAFIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB
 MUAMMOLARI 219-223

Shaydullayev Normuhammad
 INSON VA JAMIYAT O'ZARO ALOQALARI: MUVOZANAT VA RIVOJLANISH 224-228

Раджапбоева Хуршида Мақсудовна
 ШАРОФ РАШИДОВ БАДИИЙ-АДАБИЙ МЕРОСИДАГИ ЭСТЕТИК КЛИШЕНИНГ
 УНИКАЛ ЎЗИГА ХОСЛИГИ 229-233

Abdullayeva Marhabo Uskinbayevna
 YUSUF XOS HOJIB "QUTADG'U BILIG" ASARIDA AXLOQ MASALASI..... 234-239

Ризаев Илҳом
 ТАРТИБ ВА ХАОС: ЎЗ-ЎЗИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ ҲОЯЛАРИНИНГ
 ТАРИХИЙ ТАДҚИҚИ 240-247

Niyozova Nilufar
 OQILONA TURMUSH SHAROITINI YARATISHDA OILANING O'RNI 248-252

Usmonov Farrux
 FAN ETIKASI TUSHUNCHASINING TIZIMLI TAHLILI 253-258

Mirjavxarova Feruzaxon Usmonjonovna
 AYOLLARNI QO'LLAB-QUVVATLASHNING IJTIMOY, IQTISODIY VA MADANIY ASOSLARI:
 TARIXDAN BUGUNGI KUNGACHA 259-266

Primov Baxriddin Abdiraxmonovich
 JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA MA'NAVIY VA G'OYAVIY
 MEKANIZMLAR 267-272

Raxmankulov Farxod Raximkulovich
 ISLOHOTLAR JARAYONIDA MULKDORLAR QATLAMINING MILLIY O'ZLIGINI
 ANGLASHINING O'ZIGA XOS JIHATLARI 273-278

Asatov Sodiq Safarovich
 YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA PRAGMATIK
 YONDASHUVLARNING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI 279-284

Yusupova Feruza Zoyirovna
 AXLOQIY TAFAKKURNING TAKOMILASHUVIDA AXLOQIY IDEALGA BO'LGAN
 EHTIYOJ 285-290

Aripova Zulfiyaxon Solijonovna
 SINERGETIKANING FALSAFIY VA IJTIMOY DUNYOQARASHGA TA'SIRI 291-296

Saodatov Alimardon Abduraxmonovich
 YOSHLARDA TABIAT IFLOSLANISHINI OLDINI OLIH VA UNI ASRAB AVAYLASH
 MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH 297-302

<i>Matluba Abduqodirovna Abdalimova</i> FALSAFIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA ANALITIK VA KRITIK YONDASHUVLAR	303-307
<i>Safarova Tumaris Rustamkulovna</i> KOTIB CHALABIYNING SHARQ ILM-FAN TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI	308-312
<i>Tурсунов Мухиддин Болтаевич</i> АФСОНАВИЙ ДУНЁҚАРАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ ИНСОН ТАФАККУРИГА ТАЪСИРИ	313-316
<i>Mamanov Jamoliddin Abduraximovich</i> XRISTIANLIK DININING KELIB CHIQISHI VA G'ARB DAVLATLARIGA TARQALISHI	317-326
10.00.00 - FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Karimova Ozodakhon Avazovna</i> LINGUOPRAGMATIC STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A SOMATIC COMPONENT IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	327-338
<i>Sayfiddinova Gulnoza</i> MILLIY UYG'ONISH DAVRI QO'QON ADABIY MUHITIDAGI AYRIM TURKUM SHE'RLARNING JANRIY XUSUSIYATLARI	339-344
<i>Abdullayev Ziyodbek Mansurovich</i> O'ZBEK VA NEMIS TILLARI ANTROPONIMIKASIDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR: KONTRASTIV TAHLIL	345-352
<i>Otaboyeva Mazmuna Rahimovna</i> FE'LNING SEMANTIK VA GRAMMATIK KATEGORIYALARIDAGI DARAJALANISHI: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA	353-359
<i>Алиева Эльвина, Темирова Озода</i> ПОВЕЛЕНИЯ И ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЖЕЛАНИЯ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ В. Ф. ХОДАСЕВИЧА	360-365
<i>Norqobilov Sanjar Rahmat o'g'li</i> BADIY TARJIMADA LEKSIK-GRAMMATIK TRANSFORMATSIYALAR TADQIQI (JON GRINNING "THE FAULT IN OUR STARS" ROMANINING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI MISOLIDA)	366-372
<i>Maxmudova Farangiz Muzaffar qizi</i> SAID AHMAD HAJVIYALARIDA YUKLAMALARNING AHAMIYATI	373-378
<i>Abdumajitov Xurshid Alisher o'g'li</i> MULOQOT VA MADANIYAT SHARHIDAGI SPORT TILI	379-382
<i>Rajabova Karomat Chorshanbi qizi</i> TURKOLOGIYADA SO'ZLASHUV USLUBIGA DOIR IZLANISHLAR	383-389
<i>Abdujalilova Ruxshona Abdug'afforzoda</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA JINOIY LINGVISTIK BIRLIKLARNING SHAKLLANISHIDA STILISTIK VOSITALARNING O'RNI	390-396
<i>Xasanova Kamila Baxtiyorovna</i> STUDYING ETHNOGRAPHIC VOCABULARY IN THE UZBEK LANGUAGE	397-401
<i>Бобаева Шахноза</i> ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В РЕЧИ	402-407

<i>Рузибаева Азиза Қаҳрамановна</i> АВАЗ ЎТАР ИЖОДИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАЪСИРИ	408-413
<i>Umurzakova Aygul Umarovna</i> ARAB TILSHUNOSLIGIDA ZIYORAT TURIZMI TERMINOLOGIYASINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH JARAYONI	414-418
<i>Sobirova Nodirabegim Murodjon qizi, Egamberdiyeva Sarvinoz Esonali qizi</i> STILISTIK FIGURALARNING TARJIMADAGI O'ZIGA XOSLIGI	419-423
<i>Xo'jamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi</i> INGLIZ TILIDA "CHILD" KONSEPTINI AKS ETTIRUVCHI NOMINATSIYALAR	424-427
<i>Мирзаева Феруза Самижоновна</i> ЎЗБЕК ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИДА АНТРОПОНИМЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ	428-433
<i>Badalbayeva Maloxat Yulchiyevna</i> TRANSLATION FEATURES OF EMERGENCY TERMS IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE ANALYSIS	434-438
<i>Berdimurotova Sevara Maxmudovna</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SOHASIDAGI O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI NEOLOGIZMLARNING YASALISH USULLARI VA QO'LLANILISH XUSUSIYATLARI	439-444
<i>Po'latova Sarvinoz Botir qizi</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ZIDDIYATLI KOMMUNIKATSIYANING LIGVISTIK EKSPERTIZASI	445-449
<i>Aripova Saodat Taxirovna</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI NIKOYALAR TARJIMASINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI	450-453
<i>Azamatova Gulnoza</i> THE GRAMMATICAL CATEGORY OF NUMBER IN THE GERMAN LANGUAGE	454-458
12.00.00 – YURIDIK FANLAR	
<i>Мухитдинова Фирюза</i> КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ	459-465
<i>Itomniyozov Doniyorbek Baxtiyor o'g'li</i> MULKNI BEGONALASHTIRISH SHARTNOMALARIGA OID KONSEPTUAL YONDASHUVLAR	466-470
<i>Ёкубов Шухратжон Восиджон угли</i> ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК АВТОР И ИЗОБРЕТАТЕЛЬ: АНАЛИЗ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И ИЗОБРЕТЕНИЙ, СОЗДАННЫХ ИИ, В РАМКАХ АВТОРСКОГО ПРАВА И ПАТЕНТНОГО ПРАВА	471-477
<i>Худайбердиева Мафтуна Зафар кизи</i> ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ДЕТЕЙ НА БЕСПЛАТНОЕ И КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ	478-483
<i>Begimov Rufat Musurmonovich</i> KONSTITUTSIYA – HUQUQ VA ERKINLIKLARIMIZ KAFOLATI	484-488
<i>Миножиддинов Абдурасул Баходирович</i> АЛИМЕНТ МАЖБУРИЯТЛАРНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ	489-494

<i>Иброҳимов Азимжон Абдумумин угли</i> “ЎЗБЕКИСТОН ФУҚАРОЛИК ҚОНУНЧИЛИГИДА КОРПОРАТИВ МУНОСАБАТЛАРГА ОИД ҚОИДАЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВ”	495-500
<i>Koryog'diyev Bobur Umidjon o'g'li</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLIK KODEKSINING YANGI TAHRIRI LOYIHASI BIRINCHI BO'LIM 6-BOVIDAGI KONSEPTUAL MASALALAR TAHLILI	501-507
<i>Ғайбуллаев Соҳибжон Ғайбуллаевич</i> ИЖАРА ШАРТНОМАСИГА ОИД ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА АЙРИМ ЁНДАШУВЛАР	508-514
<i>Саидов Бобур Баҳромжонович</i> ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ В ВЕБ-РАЗРАБОТКАХ	515-524
<i>Асадов Шаҳриддин Фаҳриддинович</i> РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА МАСЛАҲАТ ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШНИ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ	525-529
<i>Ганиев Ниҳолбек Валиевич</i> НОТИЖОРАТ КОРПОРАТИВ ТАШКИЛОТЛАР	530-536
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Ortiqova Nargiza Akramovna</i> O'QUVCHILARDA TARBIYAVIY QADRIYATLAR MANBALARI VOSITASIDA UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYANI OSHIRISHGA QARATILGAN SAMARALI PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR	537-541
<i>Jamalova Nargiza Ulug'bek qizi</i> PEDAGOGIKA VA GUMANITAR FANLARINING JAMIYATDA TA'LIMNING O'ZGARISHI VA RIVOJLANISHIDA TUTGAN O'RNI	542-547
<i>Norboyev Nabijon Narziqulovich</i> SHAHMAT O'YININING SHAXS INTELEKTUAL SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI	548-553
<i>Batirov Behzod Baratovich</i> FIZIKA TA'LIM MAZMUNINI TABAQALASHTIRISHNING O'ZIGA XOSLIGI	554-559
<i>Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna</i> GENDER METODINING NAZARIY ASOSLARI	560-564
<i>Xalilov Lenar Shevketovich</i> BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIGA INNOVATSION O'QITISH USULLARINING SAMARADORLIGI VA PEDAGOGIK SHAROITLARI	565-569
<i>Turdimurodov Dilmurod Yo'ldoshevich</i> MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR JISMONIY TARBIYASINING PEDAGOGIK SHARTLARI	570-575
<i>Ernazarov G'olibjon Ne'matovich</i> JISMONIY YUKLAMADAN CHARCHASH VA QAYTARILISH DAVRLARINING FIZIOLOGIYASI	576-580
<i>Xudaykulova Dilbarxon Zokirovna, Erkinova Dilshoda Sherali qizi</i> BOLALARDA TADQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLANTIRISHGA QARATILGAN PEDAGOGIK JARAYONNING ASOSIY XUSUSIYATLARI	581-586

<i>Eshdavlatov Abdullo Boybo'ri o'g'li, Uralov Sardor Abdulla o'g'li</i> TALABALARNING VOLEYBOL MASHG'ULOTLARIDA TEXNIK TAYYORGARLIGI	587-593
<i>Maxmudov Qudratbek Shavkat o'g'li</i> INGLIZ TILINI O'QITISHDA TALABALARNING MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI TIL ELEMENTLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI	594-607
<i>Mirzaeva Kamola Uralovna</i> THE ROLE OF THE FAMILY INSTITUTE IN EDUCATING A PROFESSIONAL GENERATION	608-612
<i>Tursunboyeva Mukhlisa Anvar kizi</i> BILINGUALISM AS A PROMISING FORM IN CHILDREN'S EDUCATION	613-619
<i>Ҳақназарова Нилуфар Қуранбоевна</i> ТАЪЛИМ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ШАРОИТИДА ПЕДАГОГ КАДРЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ТИЗИМИНИ СТРУКТУРАВИЙ-ФУНКЦИОНАЛ ТАЪМИНОТИ	620-625
<i>Sheraliyeva Shahnoza Usmanovna</i> INGLIZ TILIDA TALABALAR YOZISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA TURLI YOZMA MATN NAMUNALARINI TAHLIL QILISHGA QARATILGAN MASHQLARNING AHAMIYATI	626-633
<i>Джанабаева Адина</i> ВОЗМОЖНОСТИ ЦИКЛА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ФОРМИРОВАНИИ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	634-641
<i>Xoliqnazarov Azamat Begaliyevich</i> TALABALARNING JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARIDA KUCH QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISH	642-646
<i>Elboyeva Shaxnoza</i> QASHQADARYO VILOYATIDA PEDAGOGIKA FANINING RIVOJLANISHIDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI	647-651
<i>Садиев Валижон</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ РАЗВИТИЯ ПАТРИОТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ	652-657
<i>Pulatova Muhabbat Egamberdievna</i> UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA O'QITUVCHILARDA INNOVATSION KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH STRATEGIYASI	658-663

Received: 10 November 2024
Accepted: 15 November 2024
Published: 25 November 2024

Article / Original Paper

GRADUONYMY IN THE SEMANTIC AND GRAMMATICAL CATEGORIES OF THE VERB: A COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH

Otaboyeva Mazmuna Rakhimovna,

Kokand State Pedagogical Institute

Faculty of Foreign Languages, PhD

E-mail: mazmuna.rahimovna@gmail.com

Abstract. This article describes the problems of creating gradation lines with the participation of words belonging to the verb group. The lexemes are analyzed according to the semantic categories of the verb, and ranking lines are compiled by giving examples from the explanatory, synonym and antonym dictionaries.

Keywords: verb, semantic category, verbs of action, verbs of speech, verbs of state, verbs of thought, verbs of attitude, graduonymic series, lexeme, ottenka, gradation.

FE'LNING SEMANTIK VA GRAMMATIK KATEGORIYALARIDAGI DARAJALANISHI: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA

Otaboyeva Mazmuna Rahimovna,

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Xorijiy tillar fakulteti, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada fe'l so'z turkumiga oid bo'lgan so'zlar ishtirokida darajalanish qatorlari tuzish muammolari yoritilgan. Fe'l semantik kategoriyalari bo'yicha leksemalar tahlilga tortilib, izohli, sinonim va antonimlar lug'atlaridan misollar keltirish orqali darajalanish qatorlari tuzilgan.

Kalit so'zlar: fe'l, semantik kategoriya, harakat fe'llari, nutq fe'llari, holat fe'llari, tafakkur fe'llari, munosabat fe'llari, graduonimik qator, leksema, ottenka, darajalanish.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI9Y2024N51>

Kirish. Tadqiqotimiz fe'l so'z turkumi bilan bog'liq ekan, dastavval ushbu so'z turkumining o'rganilish tarixiga nazar tashlaymiz. Qadimda hindlar quyidagi to'rtta so'z turkumini farqlaganlar: ot, fe'l, old ko'makchi va yuklama. Hindlarda ot predmet ifodalovchi, fe'l esa harakat, holat ifodalovchi so'z sifatida beriladi. Hindlar yuqorida aytilganidek, otlarni predmet, fe'llarni harakat ifodalovchi so'z sifatida "baholaganlar". Hind grammatikachilari fe'l so'z turkumining morfologik kategoriyalarini mukammal o'rganib, ular fe'lning uch zamonga birlashadigan yetti xil zamon formasini: hozirgi zamon, o'tgan zamonning tugallangan, tugallanmagan, uzoq o'tgan zamon turlarini, kelasi zamon, odatdagi kelasi zamon va juda kam qo'llaniladigan shart fe'li shaklini ajratganlar. Hindlar qadimgi davrlardayoq fe'lning to'rtta maylini aniqlik, istak, buyruq va shart mayllarini bilganlar. Fe'lning aniq, o'rta va majhullik nisbatlari ajratilib, har biri alohida ta'riflangan, tavsiflangan. Hindlar sanskrit tilida fe'lning

uchta shaxs va uchta son: birlik, juftlik va ko'pliklarga ko'ra tuslanishni ko'rsatganlar. Protagor (bizning eramizgacha bo'lgan 480-410 y) otlarning rodlarini (jinsini), fe'l zamonlarini va gaplarning turlarini farqladi. Shuningdek, ayni davr faylasuflari ot va fe'llarni farqlab, gapning ot bilan fe'lning bog'lanishidan hosil bo'lishini ta'kidladilar. Aristotel ham, Platon kabi, ot-egani va fe'l-kesimni tan oldi.¹

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ingliz tilshunosligida fe'l so'z turkumiga bag'ishlangan ma'lumotlar asosan, ingliz tili grammatikasiga oid kitoblarda berilgan bo'lib ushbu adabiyotlar sirasiga L.S.Barxudarov, A.I.Smirnitskiy, I.P.Ivanova, I.M.Berman, Kobrina N.A., Korneeva E.A., Ossovskaya M.I., Guzeeva K.A, M.Ya.Blox, B.S.Kaymovich va A.Rogovskaya hamda N.Kirvalidzolar² tomonidan yozilgan qo'llanma va asarlarni kiritishimiz mumkin. O'zbek tilshunoslaridan J.Bo'ronov, U.Hoshimov va H.Ismatullaevlarning "Ingliz tili grammatikasi" (Morfologiya, sintaksis)³ nomli qo'llanmasini misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

Shuningdek, o'zbek tilshunosligida ingliz va o'zbek tillarida fe'llarning chog'ishtirma tadqiqiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarida fe'llar turlicha tadqiq etilgan.

Fe'llar ma'no mundariyasi va miqdoriga ko'ra boy bo'lganligi sababidan ulardagi semantik kategoriyalarda o'zaro farqlar yaqqol ko'zga tashlanadi va sememalarning darajalanishi kuzatiladi. Shuningdek, fe'llarning grammatik kategoriyalari ham shakllanganligi bois kategoriyalar orasida ham o'zaro graduonimik munosabatlarni ilg'ash mumkin. Biz tadqiqotimizda fe'llarni nafaqat semantik, balki grammatik jihatdan ham darajalanishi mumkinligini ko'rsatib bermoqchimiz.

Darajalanish ko'proq rus tilshunosligida o'rganilganligi bois, ularning tadqiqotlarida fe'llar darajalanishi to'g'risida ma'lumotlar berib o'tamiz. S.M.Kolesnikova fe'llarda old qo'shimchalar graduator vazifasini bajarib kelganda graduallik ma'nosini o'zida mujassam etadi, deb hisoblagan: masalan, *varit – nedovarit, perevarit; begat – nabegatsya – izbegatsya*.⁴ Tilshunos bunday so'zlar gradatsion leksikaning asosiy guruhi sifatida e'tirof etadi. Keltirilgan misollarni o'zbekcha tarjimasini oladigan bo'lsak, ular o'zbek tilida prefikslar yordamida emas, balki qo'shimcha ma'noni anglatuvchi leksemalar yordami bilan beriladi: *pishirmoq, chala pishirmoq, me'yordan ortiq pishirmoq* kabi. Bu misollar ingliz tilida ham prefikslar bilan ifodalanadi: *cook, undercook, overcook*. Rus tilida *varit – nedovarit, perevarit* alohida leksema sifatida olinib, ularda darajalanish ma'nosi mavjud bo'lishi mumkin, lekin o'zbek tilida ushbu so'zlar orasida pishirish jarayonining bosqichlari ifoda etilayotganligi uchun tafovut sezilsada, lekin ularni bir darajalanish qatoriga joylash o'rinli emas deb hisoblaymiz.

Yana bir rus tilshunosi, S.M Kolesnikovaning izdoshi I.A.Isaeva bir leksik-semantik guruhga kiruvchi aksariyat fe'llarda o'sish-kamayish belgisiga ko'ra gradatsion shkala(graduonimik qator)ga qo'yish mumkinligini aytadi: *stoyat (-2) – polzti (-1) – idti -- <norma=0> bejat (+2) – nestis (+2)*⁵. Bunday darajalanish qatori 0 nuqtadan chapga manfiy

¹ Rasulov R. Umumiy tilshunoslik 1-qism T., -2005

² Бархударов Л.С. Очерки по морфологии английского языка. 1975; Смирницкий, А.И. Морфология английского языка. 1959; Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка. 1981; Бerman И.М. Грамматика английского языка. 1985; Blokh M.Y. A course in Theoretical English Grammar. 1983; Khaymovich B.S, Rogovskaya A. Course of English Grammar/ 1967; Кобринa Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. "Грамматика английского языка(Морфология. Синтаксис.)" С. –Петербург 1999 стр. 16;

Кирвалидзо Н. "Theoretical course of English grammar" Tbilisi-2013 42- бет

³ J.Bo'ronov, U.Hoshimov va H.Ismatullaevlarning "Ingliz tili grammatikasi" (Morfologiya, sintaksis)

⁴ Колесникова С.М. Категория градуальности в современном русском языке. автореферат док.наук. М.,1999. ст.11

⁵ Исаева И.А. Градуальная семантика глагола в современном русском языке. автореферат канд.наук. М.,2008, ст.10.

tomonga ma'no pasayishi, 0 nuqtadan o'ngga, musbatga tomon ma'no kuchayishi bo'yicha joylashtirilgan. Shuningdek, fe'l so'z shakllarini yasashida ham darajalanishni graduatorlar yordamida namoyon bo'lishligini o'rgangan.

O'zbek tilidagi darajalanishga bag'ishlangan ishlarda asosan so'zlar semantik tomondan darajalangan, bo'lib faqat O.Bozorov fe'llarda darajalanishni grammatik sathda ham ko'rib chiqqan. Fe'l so'z turkumida leksik darajalanishni o'zbek tilida Sh.Orifjonova o'z tadqiqotida qisqacha yozib o'tgan va fe'llarni harakat tezligi, ovoz miqdori, holat darajasi va belgi miqdoriga ko'ra darajalab, graduonimik qatorlar tuzib chiqqan.

Professor O.Bozorov ishining "Lug'aviy sistemada darajalanish" bobida fe'l sememalarida darajalanishga ko'plab misollar keltirib o'tiladi. Unda nutq fe'llari, ruhiy holat fe'llari, jismoniy, biologik, aqliy harakat va munosabatni ifodalovchi fe'llar va fizik holatni anglatuvchi fe'llar kabi ma'noviy guruhlariga mansub leksemalarning darajalanish qatorlari keltirib o'tiladi. Sh.Orifjonova va O.Bozorovlar fe'llarning darajalanish qatorlarini umumiy semalar bo'yicha keltirib o'tadilar. J.Djumabaeva esa o'zbek va ingliz tillarida fe'llarni semantik kategoriyalarga bo'lgan holda leksik sathda darajalanish qatorlarini tuzib chiqqan. Shuningdek, olima o'zbek va ingliz tillarida fe'llar darajalanishi xususida to'xtalgan. Olima fe'llarning oltita harakat ma'nosini anglatuvchi guruhlariga ajratilganligi (professor R.R.Sayfullaeva va boshqalar tomonidan yaratilgan "Hozirgi o'zbek adabiy tili o'quv qo'llanmasi asosida) bo'yicha ushbu guruhlarda darajalanishni ko'rib chiqqan.¹

Muhokama. Fe'llarda darajalanish harakatning bir nechta ma'nolari, ya'ni semantik kategoriyalar asosida tahlil qilinib, graduonimik qatorlar tashkil etilgan. Lug'aviy tizimda graduonimik qatorlarni yaratish imkoniyati kengroq bo'lib, ularning ichida so'z ma'nolarining bosqichma-bosqich o'sishi yoki kamayishi aniq ko'rsatiladi. Grammatik kategoriyalar ham o'zaro darajalanishni o'zida in'ikos ettirsa-da, semantik sathdagi kabi aniqlik kasb etmaydi.

O.Bozorovning dissertatsiyasidagi "Grammatik sistemada darajalanish" bobida esa fe'llarning ma'noviy mundariyasi ko'lamlarida, fe'l kategoriyalari o'rtasida va funksional formalarida darajalanish hodisasini yoritib bergan. Unda fe'llarning ma'noviy ko'lamlarida, fe'l kategoriyalari va funksional formalaridagi darajalanish hodisasiga to'xtalib o'tgan. Fe'llar ma'noviy mundarija ko'lamlari bo'yicha tor- keng bo'lishida (*jo'natmoq*(bir kishi)-*qo'zg'almoq* (xalq); (*urushmoq-urishmoq*); harakatning holatga o'tib borishida: 1) *sof harakat* (*uchmoq, yugurmoq*) → *harakat- holat* (*sevinmoq, uyg'onmoq*) → *holat* (*qarimoq, qizarmoq*) kabi darajalanishlarga ega ekanligini ko'rsatgan. Shuningdek, fe'llarning o'timli va o'timsizlik ma'nolarida ham darajalanish hodisasi mavjud deb hisoblab ularni: harakatning predmetga qisman o'tganligi (*nondan yemoq, suvdan ichmoq*), butunlay o'tganligi (*nonni yemoq, suvni ichmoq*) kabi turlarga ajratadi. Shu bilan bir qatorda o'timlilik hodisasini uch bosqichga ajratish mumkin deb hisoblaydi: dastlabki munosabat (*nonga qarang*); qisman o'tish (*nondan eng*); to'liq o'tish (*nonni eng*). Fe'llarning har bir funksional forma turlari (harakat nomi shakllari) ichida ham darajalanish mavjud deb hisoblab, xususan, harakat nomi shakllarida harakatning kuchsizlanib "predmet" tushunchasi tomon borishida (*-moq* → *-v(-uv)* → *-sh(-ish)*: *o'qimoq*→*o'quv*→ *o'qish*); sifatdash shakllari ham ma'nosiga ko'ra harakat belgisining kamayib borishi bo'yicha tartiblanadi (*-yotgan*→ *-digan*→ *-gan*→ *-r(-ar)* → *-(u)vchi*: *oqayotgan*→ *oqadigan*→ *oqqan*→ *oqar*→ *oquvchi*); ravishdosh formalarida fe'llik ma'nolarining kuchsizlanib borishiga ko'ra (*-a/y*→ *-b*→ *-gach*→ *-guncha*→ *-gani*: *kela, bora-bora, o'qiy-o'qiy* (harakat ma'nosi

¹ Djumabayeva J. O'zbek va ingliz tillarida leksik graduonimiya, monografiya T., 2014. 17-18- betlar

kuchli); *borib* (payt ottenkasi bor) → *borgach* (payt ma'nosi kuchaygan) → *borguncha* (payt ma'nosi hukmron) ham darajalanish qatorlarini misollar bilan keltirib o'tadi.¹ Fe'llarning o'timli va o'timsizlik ma'nolarida ham 1) harakatning predmetga qisman o'tganligi. 2) harakatning predmetga butunlay o'tganligi bilan ham fe'llarda darajalanish hodisasini hosil qiladi misol uchun, nondan emoq (qisman) – nonni emoq (to'liq). Ba'zan o'timlilikni uch bosqichga bo'lish mumkin deb *nonga qarang*→*nondan oling*→*nonni eng* deb darajalanish qatorini hosil qiladi. Bunday darajalanish qatorlarida graduonimiya hodisasini darrov ilg'ab olish biroz qiyindir. Masalan *nonga qarang*→*nondan oling*→*nonni eng* ushbuni graduonimik qator deb oladigan bo'lsak ot+fe'l birikmasidagi ot ya'ni non so'zini olib tashlasak qarang – oling – eng leksemalari orasida hech bir bog'liqlik ma'no kuchayishi yoki kamayishi kuzatilmaydi. Ammo *qaramoq (qarang)* →*tikilmoq* →*baqraymoq*→*o'qraymoq* so'zlaridan esa darajalanish qatorini tuzish mumkin. Shuningdek, *olmoq (oling)*→*tutmoq/ ushlamoq*→*qismoq; yemoq*→*chaynamoq*→*yutmoq* deb bu fe'llarning alohida-alohida darajalanish qatorlarini tuzish maqsadga muvofiq bo'lardi.

Natijalar. So'z turkumlari an'anaviy ravishda semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlar bo'yicha tasniflanadi. Shu nuqtai nazardan, so'z turkumlarining o'zaro bog'liqliklari, ya'ni ularning mavqe va darajalanishini har birining semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlariga qarab o'rganish mumkin. Bunga asosan, fe'llarning grammatik kategoriyalari va funksional shakllarida darajalanish mavjudligini ta'kidlash mumkin. Fe'llarning o'zaro graduonimik qatorlarini tuzishda, ularning ma'naviy mazmuni va harakatning kuchayishi yoki kamayishiga qarab darajalab ko'rsatiladi.

Fe'l→*harakat nomi*→*ot*

Fe'l→*sifatdosh*→*sifat*

Fe'l→*ravishdosh* →*ravish*

Fe'l→*funksional forma*→*bog'lovchi*

Fe'l→*funksional forma*→*ko'makchi*

Fe'l→*funksional forma*→*yuklama*

Fe'l →*predikativ formasi*→*undov*²

Yuqorida keltirilgan graduonimik qatorlarni bir fe'l misolida ko'rib chiqib, darajalanish jarayonini ko'rsatish mumkin. Agar fe'lning bir grammatik kategoriyasi va funksional shakllari yoki so'z turkumlari bir graduonimik qatorga kiritilsa, ularning barchasi bir umumiy ma'noni bildiruvchi leksemalarni tashkil etadi. Masalan, "ishlamoq" fe'li: ishladi, ishlayapti (fe'l), ishlamoq/ishlash (harakat nomi), ish (ot) kabi shakllar orasida darajalanish jarayoni mavjud emas. Fe'llarning ma'no mazmuniga ko'ra darajalash, harakatning kuchayishi yoki kamayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Fe'llarning ma'nolarini ifodalovchi leksemalar yordamida graduonimik jarayonni aniq ko'rish mumkin. Misol uchun, chaqirmoq → baqirmoq → qichqirmoq kabi darajalanish ko'rinishlari.

Shuningdek *fe'l*→*sifatdosh*→*sifat* qatoridagi darajalanishni oladigan bo'lsak, buni bir o'zak asosida yasalgan harakat anglatuvchi leksema misolida ko'rib chiqamiz: *sarg'aydi (fe'l)* – *sarg'aygan (sifatdosh)* – *sariq (sifat)*. *Fe'l*→*sifatdosh*→*sifat* asosida tuzilgan darajalanishgan misol qilib keltirilgan so'zlar orasida darajalanishni mutlaqo kuzatib bo'lmaydi.

¹ Bozorov O. O'zbek tilida darajalanish. doktorlik diss. T., 1997 y. 184 -186 betlar.

² Bozorov O. O'zbek tilida darajalanish. doktorlik diss. T., 1997 y, 183-bet.

Ingliz tilida xuddi yuqoridagi kabi darajalanish qatorini tuzib ko'rsak: verb (fe'l) – gerund (o'zbek tilidagi harakat nomiga to'g'ri keladi; fe'lning funksional formasi) – noun (ot) Verb (fe'l) – Present participle (hozirgi zamon sifatdoshi; fe'lning funksional formasi) – adjective (sifat)

Verb (fe'l) – Past Participle (o'tgan zamon sifatdoshi; fe'lning funksional formasi) – Adverb (ravish) .

Verb→gerund→noun darajalanish qatorini harakat bildiruvchi misollar bilan ko'rib chiqamiz. *Suggest* (taklif qilmoq) → *suggesting* (taklif qilish) → *suggestion* (taklif) ko'rinib turibdiki, ushbu qatorda darajalanish hodisasi kuzatilmaydi. Yuqoridagi fikrlarimiz yanada tushunarli bo'lishi uchun misollarni chog'ishtirishni quyidagi jadval asosida keltirib o'tamiz.

<i>Fe'l→harakat nomi→ot</i>	
<i>ishladi, ishlayapti -ishlamoq/ishlash – ish</i>	<i>Suggest–suggesting–suggestion</i>
<i>fe'l→sifatdosh→sifat</i>	
<i>sarg'aydi – sarg'aygan – sariq</i>	<i>to whiten – whitening – white</i>

Ushbu jadval harakat belgisining kamayib borishiga ko'ra tuzilgan darajalanish qatorlariga chog'ishtirilayotgan o'zbek va ingliz tillarida misollar berish orqali izohlanadi. Har ikki tillarda berilgan misollardan ma'lumki, bir o'zakdan yasalgan fe'l shakllari orasida o'zaro darajalanish kuzatilmaydi.

Ingliz tilida faqat ikkita nisbat mavjud bo'lib, ular aktiv (Active Voice) va passiv (Passive Voice) nisbatlardir. O'zbek tilidagi aniq va majhul nisbatlarga tenglash mumkin. Ingliz tilida esa yuqoridagi kabi darajalanish qatorini shakllantirish mushkul masaladir.

Harakat va holatni anglatuvchi leksemalar (fe'llar)da darajalanish hodisasini nutq fe'llari semalarida, ruhiy holat fe'llarida, ruhiy (jismoniy) va biologik holat fe'llarida, harakat faoliyat fe'llarida darajalanish qatorlari tuzish bilan ifodalash mumkin. Harakat fe'llarida darajalanish: a) oyoq bilan bog'liq fe'llar: *tepkilamoq→ tepmoq→ toptamoq→ yanchmoq*; b) qo'l bilan bog'liq fe'llar: *turtmoq→urmoq→savalamoq→kaltaklamoq→ do'pposlamoq*;

Nutq fe'llari: *bahslashmoq→ tortishmoq→ janjallashmoq*;

Holat fe'llari bir necha turlarga ajratiladi:a) ichki holat fe'llari: *kayfiyati buzilmoq→ xafa bo'lmoq→ achchiqlanmoq→ g'azablanmoq*; b) tashqi holat fe'llari: *qizarmoq→ bo'zarmoq → ko'karmoq*; v) jismoniy holat fe'llari: *titramoq→qaltiramoq→talvasaga tushmoq*; g)ijtimoiy holat fe'llari (jamiyat bilan bog'liq): *boshlamoq* (masalan, ish faoliyatini) → *o'smoq→ ko'tarilmoq*;

- Natijali faoliyat fe'llari: *bezamoq→ sayqallamoq→ pardozlamoq→ naqshlamoq; o'ymoq→ kavlamoq→ qazimoq→ chuqurlamoq*;
- Tafakkur fe'llari: *o'ylab topmoq→ kashfetmoq→ ochmoq*;
- Munosabat fe'llari: *yoqtirmaslik→ yomon ko'rmoq→ nafratlanmoq*.

Shuningdek, ingliz tilida esa fe'llarni yettita semantik kategoriyalarga ajratib, ularning graduonimik qatorlari keltirilgan. Ushbu semantik guruhlar Longman Grammar va A.I.Smirnitskiyning "Morfologiya angliyskogo yazika" qo'llanmalariga asoslanib turli semantik guruhlar: activity verbs (harakat fe'llari), communication verbs (muloqot fe'llari), mental verbs (tafakkur fe'llari), causative verbs (ta'sir fe'llari), verbs of occurrence (sodir bo'lish holati fe'llari), verbs of existence or relationship(mavjudlik yoki munosabat fe'llari) , verbs of aspect (aspekt yoki ko'makchi fe'llari)ga ajratib tasniflangan. Quyida ushbu semantik guruhlariga misollar keltirib o'tamiz.

- Activity verbs (harakat fe'llari): bu guruhga kiruvchi fe'llardan *move* (harakatlanmoq) fe'lini misol tariqasida olib, uning sinonimlarini harakatning tezlab borishiga ko'ra graduonimik qatori tuzish mumkin. Agar o'zbek tilida qimirlamoq-qo'zg'almoq-harakat qilmoq/surilmoq kabi darajalanish qatori tuzilsa, ingliz tilida ushbu darajalanish qatorini quyidagicha berish mumkin: *stir*→*advance*→*move*→*leave*.
- Communication verbs: ushbu kategoriyaga kiruvchi *speaking* (gapirmoq) fe'lini misol sifatida ko'rib chiqib, ovozning eng past bosqichidan yuqorisigacha bo'lgan darajasi bo'yicha graduonimik qatorga joylashtirdik: *mutter*→*whisper*→*speaking*→*shout*. Ushbu graduonimik qator o'zbek tilida quyidagi a'zolari o'z ichiga oladi: *ming'irlamoq*→*pichirlamoq*/*shivirlamoq*→*gapirmoq*→*baqirmoq*.
- Mental verbs: bu guruhdagi fe'llardan *reading* (o'qimoq) fe'lini oladigan bo'lsak, uning ma'nodosh so'zlaridan o'qishda diqqatlilikni oshib borishi bo'yicha quyidagicha darajalanish qatorini keltirib o'tish mumkin: *skim*→*reading*→*scan*. Huddi shu o'qimoq (*reading*) fe'lining ma'nodosh so'zlaridan o'zbek tilida darajalanish qatorini keltirish mumkin: *nazar tashlamoq*/*shunchaki qarab chiqmoq (matnni)* → *o'qimoq*→*sinchiklab o'qimoq*. Yuqoridagi tarjima qilingan so'zlardan iborat qatoridagi *sinchiklab o'qimoq* ingliz tilidagi *scan* so'zining aynan tarjimasi bo'lib o'zbek tilida uni ifodalaydigan tub fe'l mavjud emasligi sababli uni qo'shma fe'l bilan ifodalanyapti.
- Causative verbs: ushbu kategoriyaga kiruvchi *helping* fe'lining darajalanish qatorini vositalarning ko'payib borishi orqali yuzaga chiqarish mumkin bo'ladi: *help*→*aid*→*support*. O'zbek tiliga *help* yordam bermoq ma'nosida ma'nodosh so'zlaridan quyidagicha graduonimik qatorni tuzish mumkin: *qarashmoq*→*ko'maklashmoq*→*yordamlashmoq*→*qo'llab quvvatlamoq*.
- Verbs of aspect: bu guruhga kiruvchi misollar bir-biriga antonim (*start-stop*) yoki sinonim (*begin-start*) bo'la olishligini hisobga oladigan bo'lsak, ularning darajalanish qatorini hosil qilish mumkin: *start*→*continue*→*stop*. Biroq ingliz tilidagi fe'llarning bu guruhida darajalanish qatorlarini unchalik ko'p tuzib bo'lmaydi. O'zbek tilida esa ushbu qatorni *boshlamoq*→*davom ettirmoq*→*tugatmoq*/*tamomlamoq* tarzida darajalanish qatorini tuzish mumkin.
- Verbs of occurrence and verbs of existence or relationship kategoriyalariga mansub bo'lgan fe'llarning faqat kontekstual ma'nodosh birliklarga egaligi va sinonimlarga boy emasligi sabablari mavjudligi bois darajalanish qatorlarini hosil qilish mumkin emasligi aytib o'tilgan.¹

Xulosa. Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkin: harakatni ifodalovchi leksemalar (fe'llar) nafaqat ma'noviy, balki vazifaviy jihatdan ham o'z darajalanish qatorlariga ega bo'lishi mumkin.

Harakatni ifodalovchi leksemalarda (fe'llarda) darajalanish harakat yoki holatning kuchayishi yoki pasayishi, shuningdek, bo'lishsizlik, nisbat, zamon qo'shimchalari va modallik orqali ham yuzaga kelishi mumkin. O'zbek tilshunosligida O. Bozorovning tadqiqotiga asoslanib, fe'llarning grammatik kategoriyalari va funksional formalarida darajalanishni kuzatish mumkin. Ingliz tilida esa, o'zbek tilidagi kabi, fe'llarning grammatik kategoriyalari va funksional formalaridagi darajalanishlarni tadqiqotimizning keyingi bo'limida chog'ishtirma

¹ Djumabayeva J. "O'zbek va ingliz tillarida leksik graduonimiya" monografiya T., 2014 53-54 betlar

tahlil orqali aniqlaymiz. Harakat bildiruvchi leksemalarning grammatik kategoriyalari va funksional formalaridagi graduonimiya o'rniga alohida ma'no anglatuvchi leksemalar yordamida darajalanishni ifodalash bu hodisani yanada aniqroq ko'rsatishga yordam beradi.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik 1-qism T., -2005
2. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии английского языка. 1975; Смирницкий А.И. Морфология английского языка. 1959; Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка. 1981; Берман И.М. Грамматика английского языка. 1985; Blokh M.Y. A course in Theoretical English Grammar. 1983\$ Khaymovich B.S, Rogovskaya A. Course of English Grammar/ 1967; Кобринна Н.А., Корнеева Е.А., Осовская М.И., Гузеева К.А. "Грамматика английского языка(Морфология. Синтаксис.)" С. –Петербург 1999 стр. 16;
3. Кирвалидзо Н. "Theoretical course of English grammar" Tbilisi-2013 42- бет
4. J.Bo'ronov, U.Hoshimov va H.Ismatullayevlarning "Ingliz tili grammatikasi" (Morfologiya, sintaksis)
5. Колесникова С.М. Категория градуальности в современном русском языке. автореферат док.наук. М.,1999. ст.11
6. Исаева И.А. Градуальная семантика глагола в современном русском языке. автореферат канд.наук. М.,2008, ст.10.
7. Djumabayeva J. O'zbek va ingliz tillarida leksik graduonimiya, monografiya T., 2014. 17-18- betlar
8. Vozorov O. O'zbek tilida darajalanish. doktorlik diss. T., 1997 y. 184 -186 betlar.
9. Djumabayeva, Jamila. "On Gradable Contrariety and Graduonymy." Usbekisch-deutsche Studien 3 (2010): 401.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/9 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).